

„MERT ÁLLÍTOM, ÁRNYÉKOS”

DUPCSIK CSABA

Romsics Ignác – Szegedy-Maszák Mihály

(szerk.): Mi a magyar?

Habsburg Történeti Intézet – Rubicon,

Budapest, 2005.

292 old., 3480 Ft

Tamás Pál – Eröss Gábor – Tibori Tímea

(szerk.): Kisebbség – többség

Nemzetfelfogások 1.

Új Mandátum Könyvkiadó –

MTA Szociológiai Kutatóintézet,

Budapest, 2005.

340 old., 2980 Ft

„Tessék!” Bori kérdően rám néz, én bólintok, igen, elfogadhatja. „Mi ez?”, kérdezi a lányom, „zászló”, válaszolom, azt már nem teszem hozzá, hogy „nemzetiszínű”, egy új szó még egy ilyen okos kis két és fél évesnek is elég. Közben az elfutó ajándékozó után sandítok: hat éves forma kislány, van még nála 3–4 pálcikára húzott papírlobogó, s nem tudok hozzá tartozó felnőttet beazonosítani, igaz, elég sokan sétálgatnak a lakótelep fő sétányán. Egy perccel később belépünk a meglehetősen zsúfolt játszótérre, Bori büszkén lobogtatja új szerzeményét, s kapunk néhány gyorsan elrántott pillantást; azon töprengök, mi lenne, ha a meleg őszi nap nem kényszerítette volna a hátizsákomba a narancssárga pulóveremet... A „nemzeti kérdés” egy mikroszintű felbukkanása Budapesten (Magyarország, Európa), 2006. szeptember végén, másfél héttel a miniszterelnök lemondását követelő tüntetéssorozat kirobbanása után, másfél nappal az önkormányzati választásokat megelőző kampánycsend előtt.

Az alábbiakban két, egy időben megjelent, „a nemzet” témáját vizsgáló könyvet mutatok be. A *Mi a magyar?* című kötet kiadását a Habsburg Történeti Intézet finanszírozta (még hozzá, teszem hozzá irigykedve, a borító és a papír minősége alapján, épp a megfelelő összeggel), s az alkotók nevében az intézet vezetője, Gerő András írt hozzá előszót. A szerzők túlnyomó többsége író és történész (ide számolva a művészet-, zene- és irodalomtörténészeket is). A *Kisebbség – több-*

ség szerkesztői, Tamás Pál, Eröss Gábor és Tibori Tímea a (kiadásban is szerepet vállaló) MTA Szociológiai Kutatóintézet vezetői és munkatársai, szerzői között pedig egyértelmű a szociológus és kisebbségkutató többség. A recenzens mind a szociológia, mind a történettudomány iránt szakmai elköteleződést érez, de elfogulatlanságát nyilvánvalóan behatárolja, hogy például az utóbbi kötet szerkesztői és szerzői között többen a munkatársai. Ugyanakkor előre is elnézést kell kérnem, de 42 szerző¹ 39 írását természetesen nem tudom elemezni, sokszor megemlíteni sem.

Amióta csak értelme van „nemzetről” írni, azóta magyar szerzők ezt számtalanszor megtették. Az újabb és újabb írásokat, köteteket azonban egyrészt legitimálhatják a „változó idők” új körülményei és új követelményei, amelyek új elemzést igényelnek – az alábbiakban idézek majd „új helyzet van” típusú érvelést mindkét kötetből. Másrészt a nemzetről nem is kell okvetlenül újat írni – számos szerző e témában nem elemezni akar, mint inkább *demonstrálni* nézetét, *deklarálni* a szerinte legfontosabb gondolatokat, *utat mutatni*, *befolyásolni* a nemzetről szóló diskurzust s ezáltal magát a nemzetet. A gyakorlatban azonban, még ha egyértelmű is, hogy a szerző *szándéka* az elemzés lehetett, akkor is elképzelhető, hogy mint demonstráció vált ki hatást.

A *Mi a magyar?* előszavában Gerő András első sorban azt igyekezett tisztázni, mennyiben folytatása a kötet az 1939-es, Szekfű Gyula szerkesztette hasonló című válogatásnak. „Semmiiben”, ad először határozottnak tűnő választ, az a kötet ugyanis folytathatatlan, nyelvezete korszerűtlen, megközelítése menthetetlenül elavult. Éppen a különbségek miatt látták értelmét egy ilyen kötet megjelentetésének (8. old.). Érdekes módon a különbségek közül a *külpolitikai* konstelláció változását nevesíti (de nem a belpolitikai-társadalmi viszonyok megváltozását), illetve egy módszertani szempontot, a szellemtörténeti megközelítés elavulását.

Gerő végül bizonyos kétsősokban találta meg a vállalható folytonosságot Szekfű kötetével: egyrészt a kérdés gesztusában, másrészt a kirekesztésellenességben: „Mi is úgy gondoljuk: terméketlen és haszontalan politikai vagy eszmei alapon magyar és magyar között az úgymond »igazi« és »nem igazi« különbségtétel. A véleményszabadságot és a tudományos szabadság elvét a minőség iránti követelménnyel ötvöztük; ezt tartottuk egyedül mércének.” (10. old.) A mai politikai

1 ■ Sajnos, egyik kötet sem tartalmazza szerzői rövid bemutatását.

megosztottság kérdése tehát csak ilyen szövegkörnyezetben jelenik meg az előszóban, valamint abban az átételes utalásban, hogy a szerzőnek „felkértek listája bővebb, mint az itt megjelentek névsora”, és „olyan is akadt, aki mások jelenléte miatt zárkózott el a megjelenéstől” (uo.). Nyilván minden olvasóban felmerül a kérdés: vajon kik léptek vissza, és ki miatt?

A *Mi a magyar?* érzelmileg leghatásosabb esszéi abból a gondolatkörből fakadnak, amelyet – jobb híján – *kritikai nacionalizmusnak* neveznek. Megfogalmazói belülről ismerik a „nemzeti eszme” nyelvét, érveit, jellegzetes gondolatmeneteit, ismerik a klasszikusait és minden búbáját. Éppen ezért nagyon irritálja őket az oly gyakori – de szerintük nem szükségszerű – színvonaltalanság, a szélsőségekkel szemben vont képlekeny határok s az egész eszmerendszer mind nyilvánvalóbban zsákutcás fejlődése. Ingerült kritikájuk leginkább a leninizmusból kiábrándult, de magukat akár szocialistának valló értelmiségieknek a „létező szocializmusról” adott bírálatára emlékeztet.

Két, határon túli magyar író, Grendel Lajos és Végel László különösen kritikus gondolatokat fogalmaz meg. A pozsonyi Grendel szerint „nem lehet a magyarságtudat valláspótlék. Magyaroknak lenni nem világnézet, nem vallás, hanem állapot, s annak sem feltétlenül örök. [...] a magyarságból »ki is lehet iratkozni«, ahogy azt külhoni magyarok közül [...] sokan megtették. [...] Nincs morális jogunk elítélni őket ezért.” (77. old.) Magyarságképünket, folytatja, „még ma is sok tekintetben a trianoni traumákra adott, jórészt hasznavehetetlen, két világháború közötti válaszok uralják.” S mindaz, ami a rendszerváltás óta „a »nemzeti« diskurzusban – különösen konzervatív oldalon – elhangzott, nem a tisztázást segítette, hanem inkább a zűrzavart fokozta” (78. old.). A „nemzeti” oldal egyik tabuját döntögetve fejtegeti, hogy Trianonért nemcsak a háborús vereség, de a dualizmus kori Magyarország „alapjaiban elhibázott nemzeti-ségpolitikai gyakorlata” is felelőssé tehető (81. old.).

Még radikálisabb a vajdasági Végel László: az ő szülőföldjét szerinte már 1914 előtt elvesztette a magyar állam, a helyi magyarok annyira visszaszorultak a helyi németekhez vagy szerbekhez képest mozgékonyásban, nyitottságban, vállalkozó kedvben. „Mintha létezett volna egy belső trianoni döntés, mielőtt a nagyhatalmak meghozták volna a dekrétumot. A limestudat már akkor gyökeret eresztett a magyarokban, amikor e térség Magyarországhoz tartozott.” (278. old.) A „kisebbségi peremdszentriréteg” hangos szölamokkal, egy „mazochista”, „öncsaló önkép” megalkotásával leplezte társadalmi impotenciáját; s bár képviselői az elsőők között menekültek el mind 1918, mind 1945 után, átörökítették a nyelvüket, amely a mai napig él. „Mi akartuk ezt a nyelvet. Félelemből és tanácstalanságból. Azért, mert nem volt más nyelvünk. Csak a skanzenmagyar. Nem született meg az új nyelv és habitus.” (281. old.)

Végel – ahogy a kötet többi szerzője is – mintha túlságosan rezignált lenne ahhoz, hogy kimondja: erőfe-

szítései egy „új nyelv és habitus” létrehozására irányulnak. Vagy inkább túlságosan tudatában van annak, hogy az övéhez hasonló elképzelések defenzívában vannak. Jól illusztrálja ezt írásának az a részlete, amely az „újvidéki paradigmát” ábrázolja, azt a világot, ahol „multietnikus versenyben csírázott ki a modern magyar polgárság” egy lehetséges alternatív nyelv és habitus hordozójaként. Ez az alternatíva azonban mára elpusztult, szögezte le, s végtelenen pesszimista képet vizionált: „Az antimodernizációs, polgárellenes irányvonal újra győzött a délvidéki magyar kisebbségben. Széchenyit ünnepeljük, de gondolatait idegennek tartjuk. Csatlakozunk Európához, de félünk az idegentől. Hősök vagyunk, de a vereségeket ünnepeljük. Nemzeti szolidaritásról beszélünk, de egymást ellenségnek kiáltjuk ki. [...] A magyar perem újra a maradiságot jelképező gyűrűként veszi körül Magyarországot. Sokan ezt nevezik a nemzeti érzés hiteles bástyájának [...] Hiteles konzervatív gyűrű ez, amelyből az őslakosok – ha csak tehetik – menekülnek.” (291. old.)

„Defenzívában vagyunk” – ez az alapérzése Esterházy Péter írásának is (*Mi a mi?* 57–66. old.). Érdeemes hosszabban is idézni: „Mára az eredeti, egy közösség természetét, alkatát, mozgásait és mozgásterét, lehetőségeit tapogató kérdés [...] átfogalmazódott, nem mi, hanem ki a magyar, vagyis ki nem magyar. Röhej, és akkor még finom voltam. Persze, ha arra gondolok, hogy mondjuk 1938-ban félszüksőjobbos, nagyon magyar idioták kétségbe vonták Móricz Zsigmond magyarságát, akkor nagyon nem kéne meglepődnöm, ez is a magyar hagyomány része, csak nem szívesen gondolunk rá.

Mindez annyira nívótlan, hogy talán szóra sem érdemes. Am újra meg újra beleakad az ember, mert hogy ez a főhang, ez az agresszív hóbörgés. Amely magát nemzetinek mondja, és politikai ellenfeleit nem tekinti annak. A halk, finom, polgári, konzervatív jobboldalt nem hallom, ez a hangos meg olyan, amilyenek Orbán Viktor írja le 1992-ben: [...] »egy elkorhadt, régi világot képvisel« [...]

Én, ha azt hallom, »elveszett a magyar a magyarban« vagy »magyarabb jövő« vagy hogy »a mai Magyarországon kockázatos megvállottan, vállaltan magyaroknak lenni«, akkor az az érzésem, hogy nix dajcs, hogy más nyelvet beszélünk. Én ezt nem tartom jó-

2 ■ Melyeket, mint Esterházy figyelmeztet, Szent István nem ismerhetett, mint ahogy a nemzetet sem, lévén az „nem Isten adománya, 19. századi találmány” (59. old.).

3 ■ A név helytelen írásához egyébként nem kell „ellenséges” környezetben megjelenni – kínos módon, a *Mi a magyar?* egyik szerkesztőjének a neve is rosszul – Szegedi-Maszakk Mihályként – tűnik fel a borítón és a tartalomjegyzékben.

4 ■ „Mi tudjuk, hogy nem lehet hitet, eszmét erőszakkal egy népnek adni, sem karddal, sem géppisztollyal. Nincsenek történeti adatok arra, hogy a király tömeges erőszakkal keresztelt volna vagy kereszténység ellen lázadókat végeztetett volna ki.” (19. old.)

5 ■ Andrásfalvy szerint „Az '56-os magyar forradalomról máig nem készült el a lényegét feltáró, méltó történelemkönyv...” (23. old.). Véleménye mögött az húzódnak meg, hogy már több mint másfél évtizede nem követi a szakirodalmat, legalábbis erre utal, hogy egy 1989-es könyvet idéz és „cáfol”.

nak, különbözni csak közös nyelven lehet, különböző nyelven nem lehet se egyetérteni, se egyet nem érteni, kizárólag félreérteni lehet...” (58. old.)

A fenti idézet szerintem nemcsak a „sok a hülye manapság” típusú közhelyes sirám cseppet sem közhelyes újrafogalmazása. A kötet koncepciójának alapvető gyengeségére mutat rá. Nevezetesen: a szerkesztők mintha hallgatólagosan feltételezték volna, hogy létezik egy „művelt nagyközönség”, amelyhez lehet és érdemes értelmes, többszólamú gondolatokkal fordulni – Esterházy pedig mintha éppen arra mutatna rá, hogy nincs ilyen közeg. Szóljon bármilyen, nemzeti vagy egyéb „sorskérdésről”, tartok tőle, az esszé- vagy tanulmányirodalom olvasóközönsége létszámában is csökkent, s szinte bizonyos, hogy erősen szegmentálódott az elmúlt másfél évtizedben; magyarán: amit nem „a mieink” írtak, az egyre kevesebb valószínűséggel jut el hozzánk; ha mégis, akkor szinte bizonyos, hogy nem intellektuális erényei miatt, hanem mert valamilyen érzékenységet sértett; figyelmet azonban már ilyen botránnyal (vagy „botránnyal”) is egyre nehezebb kelteni, ezen a téren ugyanis egyre nagyobb a politikusok és újságírók jelentette konkurencia, ráadásul az ingerküszöb is folyamatosan emelkedik. Ezért (is) egyre kevesebbet hallani (elnevezést kérek a közös platformért) olyan értelmiségekről, mint Csoóri Sándor vagy Tamás Gáspár Miklós, akik a nyolcvanas–kilencvenes évek fordulóján még hatalmas felhördüléseket válthattak ki egy-egy esszejükkel vagy publicisztikájukkal.

Esterházy természetesen a fenti gondolatokat is szebben fogalmazza meg: „Magyar író vagyok [...] a munkámhoz tartozik a magány, de a magányosság ellen védekezem: olvasok. Ez hajdan nemzeti programnak is elegendő lett volna, a könyv, a közös kultúra, amely a nemzetet összeabroncsolja. A hajdan abroncsoló könyvek sem abroncsolnak, az újdoni öblögetős abroncsolókról nem is szólva. A könyvtár mint haza legjobb definíciója: ez inog.” (59. old.) Esterházyban azonban az (is) inspiráló, hogy legalább nem tette depresszióssá a helyzet (vagy legalábbis nem mutatja), sőt nyilvánvaló élvezettel provokál: egy nevezőre vonja a *Himnusz*t és a paprikás krumpolit mint „legfontosabb magyarságjegyeket”,² az „új vérszerződés” metaforáját az AIDS-veszélyre hivatkozva utasítja el (63–64. old.); provokál, amikor leírja ezt a megejtően egyszerű mondatot is: „Az is magyar, akinek nem fontos a magyarsága, hozzátartozik magyarságunk összképéhez.” (62. old.) Kérdés persze, hogy eljut-e a „nemzeti eszme” provokálóanó híveihez Esterházy, illetve, sajnos ez nem is nagyon kérdés. Annak kapcsán, hogy a szóban forgó írás tartalmazta egy 1992-es – az *akkori Magyar Nemzetben* – megjelentetett cikkét is, meg is jegyezte: „Ez ma elképzelhetetlen volna, már annak is örülhetek, ha a magyar szokásoknak megfelelően írják le ott a nevetem.” (57. old.)³

A *Mi a magyar?* szerkesztőinek erőfeszítése, hogy sokszínű kötetet hozzanak létre, nem volt teljesen

eredménytelen. Az előszót követően a tanulmányok a szerzők nevének ábécésorrendjében következnek egymás után, így, akaratlan iróniával, Gerő bevezetője után az első cikk éppen Andrásfalvy Bertalané *Mit nevezhetünk magyarnak?* címmel. Írásának hőse egy esszencializált, azaz ősidők óta létező, lényegét tekintve változatlan, minden korszakban problémátlanul meghatározható „magyarság”, melynek történelmét Bölcs Leótól egyes – meg nem nevezett – mai értelmi-

Honfoglaláskori magyar férfi (koponya és rekonstrukció)

ségi körökig folyamatosan eltorzítva, a tényeket meghamisítva írták le. Andrásfalvy misszionáriusi hévvel hadakozik ezen „torzképek” ellen, azt bizonygatva, hogy a magyarnál lovagiasabb, befogadóbb, türelme- sebb nép nem élt a föld színén; a magyar történelmet egyetlen nagy példatárként kezeli, amelynek bármely korszakából idézhet, hogy tézisé- t bizonyíthassa.

Példának okáért egy jellegzetes gondolatmenet: nem igaz, hogy a honfoglalók nomádok lettek volna; nincs bizonyíték arra, hogy Szent István erőszakkal térítette volna meg az országot;⁴ már csak azért sem, mert a magyarok már jóval a Kárpát-medencébe érkezésük előtt keresztények voltak; már a korai Árpád- korban páratlan nemzetiségi és vallási türelem uralkodott (nem úgy, mint Nyugaton); jelentéktelen volt az inkvizíció és a boszorkányüldözés, itt „vallásháború lényegében nem volt” (18–22. old.) Itt zajlott le „a világtörténelem legtisztább forradalma” 1956-ban⁵ – Andrásfalvy részletekbe menően „cáfolja”, hogy itt lincselések fordultak volna elő. Még a Köztársaság téren sem, ahol „az ostrom az ott fogva tartott kiskorú szabadságharcosok kiszabadításáért folyt”, Mező Imrét például „hátról, a párt házból lötték meg”, és a „kivégzésekből” is csak annyi igaz, hogy „a nagyrészt szinte fegyvertelen civil, fiaikat kétségbeesetten kereső szülők mintegy kilenc embert falhoz nyomtak és rájuk lötték” (24. old.). A közel háromoldalas 56-os történet után következő bekezdés már ismét a kalandozók állítólagos kegyetlenségét vitatja. Andrásfalvy *kora újkori* példákat idéz fel Nyugat-Európából az ottani türelmetlenség illusztrálására, majd először *középkori* példákat Magyarországról annak „bizonyítá-

sára”, hogy nálunk „az államalkotó nemzet” (a közép-korban! D. Cs.) nemcsak tolerálta „a különbözőségeket, hanem Európában egyedülálló módon biztosította számukra az önrendelkezést” is (26. old.).

Kínos kiszámíthatósággal érkeznek az – ezek után már „elvárható” – toposzok: „Bécs ármánya”, „széthúzásra hajlamosak vagyunk, ezért tudtak mindig legyőzni”,⁶ „világösszeesküvést szőnek a magyarok ellen”. „A szorongáskeltés [...] világszerte minden hatalomnak, a politikai, pénzügyi, kulturális hatalomnak érdeke, ott a legsikerültebb, ahol az identitástudat, a közösségek, a kapcsolatok már meggyengültek, és esetleg már egy olyan magatartáskultúra alakult ki, melyben az önzés, az individualizmus különös értéket és gyakorlatot, demonstrációs lehetőséget ért el. *Ahol a nemzeti múlt értékeinek elhallgatása lesz a történelemszék és az iskola feladata* [kiemelés tőlem – D. Cs.], ott hamis, torz nemzettudat alakul ki.” (34. old.)

Csak remélni tudom, hogy az Andrásfalvy az őt (a kontraszthatás kedvéért? vagy illúziók miatt?) felkérő történelemszék legalább a ritka kivételek közé számítja... Bár, ki tudja: az abcéssorrend másik véletlen ironiája, hogy a második tanulmány azé a Bálint Csanádé, aki eltökélten kerül minden jelenre utaló kiszólást, de ugyanakkor sorra cáfolja Andrásfalvy korai magyar történelemre vonatkozó „érveit” (hogy ezt kötetbeli szomszédja cikkének ismeretében, tudatosan tette-e vagy véletlenül, nem derül ki.) Andrásfalvyéhoz hasonló „történelmi” fejtegetéseket a kötetben még Kányádi Sándor is megengedett magának, de az ő írása (*Othronról hozott magyarság. Mezőlábás jegyzetek* címmel) nagyon zavarba ejtő szöveg. Olvasás közben újra meg újra ellenállhatatlanul humoros vagy ironikus hatást tett rám, noha gyanítom, a szerző szándékai ellenére. Kányádi szépírói leleménye azonban megmosolyogtatóvá enyhíti mondatait a hun rokonságról vagy arról, hogy a honfoglalók zömmel férfiak és törökök voltak, míg az itt talált nők finnugor magyarok, vagy hogy a „szovjet idők” történéseinek tudja be azt a gondolatot, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalás előtt szláv lakosság élt. Legkevésbé még akkor humoros, amikor „az elődök”, köztük név szerint Németh László kapcsán ezt írja: „akkora férfiak voltak, hogy minden megnyilvánulásukat vigyázzállásban kell fogadnunk” (95. old.). Felszabadítóbb hatásúnak érzem Esterházy megközelítését, aki – tisztelete kifejezése mellett, de – veszi a bátorságot és lehülyézi Németh Lászlót (pontosabban, annak egyik legismertebb gondolatát):

„...azt gondolom, aki ezt a mélymagyar–hígmagyar zagyaságot összehordta, az hibbant. Németh László természetesen nem az. Ha lehet, ne tessék fölháborodni, a legkevésbé sem azért mondom. De Eötvös mint hígmagyar, ez nekem fáj, olyan hülyeség. Nyilván történelmileg lehet közelíteni, hogy ott, akkor, mik lehettek, voltak azok a kényszerek, vágyak és fájdalmak, amelyek beárnyékolják a gondolkodást. És mik azok a kényszerek, vágyak és fájdalmak, amelyek ma árnyékolják be a gondolkodást? Mert állítom, árnyékos.” (64. old.)

Ha abból indulunk ki, hogy létezik egy művelt nagyközönség, amelynek érdemes összeállítani egy kötetet a nemzetről, akkor a szakértelmiségi ehhez a legjobban olyan cikkel járulhat hozzá, amit a kollégái is érdeklődéssel olvasnak és a laikus is megért. Mintaszerű ebből a szempontból Romsics Ignác tanulmánya (*A kereszténység védőpajzsától az unió tagságig*), melyben összefoglalja, milyen európai „helyzetértékelés és szerepfelfogás” jellemezte a magyar politikai gondolkodást, a középkortól napjainkig. „Hol a helyünk, mi a szerepünk Európában?” – a kérdésekre adott alapvető választípusok már az Árpád-korban megjelentek. Az egyik alapváltozat szerint a tőlünk nyugatra elterülő országok közösségébe tartozunk, annak határvidékeként (akkori fogalmakban: a keresztény világ védőpajzsa), a másik szerint pedig „Kelet népeként” ékelődünk ebbe a közösségbe (hun vagy „szittyá” rokonság). Érdemes azonban megjegyezni: ez utóbbi gondolat nem a pogány magyar múltból maradt fenn, hanem Nyugatról származott, a nyugati forrásokat tanulmányozó Kézai Simon ültette át a hazai diskurzusba,⁷ s azt sem árt hangsúlyozni: nem volt a mai értelemben vett, korai „Nyugat-ellenes ideológia”. A későbbi, kora újkori „kényszerű török orientáció” vagy a „20. századi harmadikutaság nemzetközi dimenziójának előképe, a »két pogány közt egy hazáért« attitűdje” (212. old.) is inkább politikai kényszerekhez alkalmazkodó, különböző stratégiákat, semmint alternatív „nemzet”-feletti identitáskategóriákat jelentett – elvégre a keresztény univerzalizmus önazonosság-kategóriáját hangsúlyozó Árpád-házi királyaink, beleértve a szentté avatottakat is, éppoly kényesen ügyeltek az ország szuverenitására a német állammal vagy akár a pápával szemben, mint ahogy a későbbi kurucok – szerették volna.

Romsics ritkamód kiegyensúlyozottan ismerteti a „két nagy és máig ható metanarratívát” is a történelmi Magyarország felbomlásának okairól, tehát azt, amelyik a külső okokat hangsúlyozza (kiegészítő magyarázatként a forradalmakat okolva),⁸ illetve „a Horthy-rendszer ellenelítje” által megfogalmazott sémát, amely a belső okokat (a nemzetiségi ellentéteket) emelte ki. Itt szinte már pikáns környezetben jelenik meg ismét Németh László – rá és általában a népi írókra manapság leggyakrabban olyanok hivatkoznak, akik inkább a Horthy-rendszerrel szimpatizálnak, nem pedig annak korabeli és későbbi kritikaival, elfeledve, hogy a népiek legalább olyan, időnként még élesebb kritikát fogalmaztak meg erről a

6 ■ „Nemzeti tragédiánkért ez tehető felelőssé: Muhiért, Mohácsért, Világosért és Trianonért egyaránt. Kár, hogy kiemelten nem ebből a szempontból tanítjuk történelmünket.” (28. old.)

7 ■ Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetnézet Kézai Gesta Hungarorumában. (A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai. In: *Uő: Nemzet és történelem*. Gondolat, Bp., 1984. 413–556., 420. és 490–491. old.)

8 ■ De hát, hadd tegyem hozzá, ebben a megközelítésben azokat is valami idegenszerű társaság csinálta. Az előző mondat egyúttal demonstráció is: velem ellentétben Romsics Ignác kifejezetten kerülni szokta az ilyen kiszólásokat.

kurzusról, politikájáról és ideológiájáról, mint a baloldal vagy a liberálisok. Romsics viszont Némethről egy olyan megnyilvánulást idéz, amely szögesen szemben állt a Horthy-korszak egyik ideológiai alapítelével: „Magyarország régi alakjában nem maradt fenn, az engedékenység éppúgy felrobbantotta volna, mint a türelmetlenség” (223. old.).

Az 1990 utáni helyzetet Romsics (elegánsan vagy az esetleges konfliktusokat kerülve?) erősen leegyszerűsítve tárgyalja. A hivatalossá vált „vissza Európához”-vonal mellett alternatív felfogásként csak a határrevíziót követelő „marginális csoportokat”, illetve az azt legalábbis jelentős részben kívánatosnak tartó közvéleményt jeleníti meg. Talán érdemes lenne a téma kapcsán – de még a történelemtudomány terepén maradván – elgondolkodni azon is, mekkora a befolyása napjainkra a különböző „alternatív magyarság-élelmeknek”, a hun, sumér s hasonló eredetek teóriáinak. Időnként ijesztő híreket hallani arról, hogy a fiatalok – beleértve történészhallgatókat is – körében mennyire divatos ez a szubkultúra; könyvesboltokban, könyvtárakban is látható már, hogy az „Atlantiszt is magyarok lakták” jellegű irodalom kezd kitörni a gettóból, s egy polcon jelenik meg komoly szaktörténeti művekkel. A szélsőjobboldalon, ha jól látom, szinte már kötelező a hit az efféle tudománytalan történeti mítoszokban, úgyhogy az izgalmas jelenkor-történeti kérdés immár az, fennáll-e annak veszélye, hogy a jobboldal *egészének* „saját” „nemzeti” történelme lesz? S ha igen, akkor az milyen európai „helyzetértékelés és szerepfelfogás” tünete, illetve ideológiai támasza lesz?

A *Mi a magyar?* több szerzője is demonstrálni óhajtott, hogy a kulturális-nyelvi identitást tartja elfogadhatónak. Egyesek ezt szinte azonosítják a szabad identitásválasztással, míg Szegedy-Maszák Mihály máshová helyezi a hangsúlyt: „Saját szempontunkból szépnek mondható, ha valaki magyarnak vallja magát, de talán megkockáztatható a kegyetlen észrevétel, hogy a magyarság nemcsak személyes döntés, elkötelezettség kérdése, de tartalmat, ismereteket is föltételez – történelmi tapasztalatokat, hagyományokat, megszokásokat, beidegződéseket s a közös emlékezetet megtestesítő anyanyelv birtoklását.” (263. old.) Tartok tőle, hogy ez a meghatározás, amelyet Szegedy-Maszák végül „a szó igen tág értelmében vett nyelvre korlátozott meghatározásnak” minősít (264. old.), többeket rekeszt ki a nemzetből, mint bármely etnicista felfogás, ugyanis az „ismeretek, történelmi tapasztalatok, hagyományok” *hiányát* a magyarul beszélők közösségében manapság nem lehet túlbecsülni. Anyanyelvünk ismeretének szintjéről nem is beszélve.

A szerkesztőknek ismét „besegített” az ábécésorrend véletlene: Végel Lászlónak adatott meg, hogy a kötet utolsó oldalán, mély egyetértéssel idézhesse Márai Sándort: „Magyar az – dobjuk végre a szemétre a sok híg elméletet –, akinek az anyanyelve magyar, s aki úgy érzi, azonos az anyanyelvvél és magyar. Minden más gonosz és veszélyes halandzsa.” (292. old.)

A *Kisebbség – többség* kötet gondosan leírja saját keletkezéstörténetét is: (későbbi) szerzői és más szakértők 2004 tavaszán két kerekasztalt rendeztek, ahol a résztvevők „keresték a közös nyelvet, a Tamás Pál által felvetett kérdésekről vitázva” (Eröss Gábor megfogalmazása, 15. old.). Tamás Pál *Nemzetkérdés katalógusában* megfogalmazta a kötet legfontosabbnak szánt alapelvét: a nemzeti identitás, a „mi/ki a magyar?” (nemzettudat) kérdése elválaszthatatlan nemcsak a határon túli magyarok kérdésétől, de a hazai kisebbségektől is (kitüntetett figyelmet fordítva a romákra), valamint a migráció kérdésétől (beleértve mind a ki-, mind a bevándorlást). Ezt a „csomagot” különböző társadalomtudományok szakértőinek együttműködésével és interdiszciplináris vizsgálatokkal lehet és érdemes kibontani.

Tamás Pál azt is tisztázta, hogy egynyi véleményeket vár, kérdései csupán keretként szolgálnak, meghozzá meglehetősen tágas keretként. Bármennyire tiszteletre méltó ez az attitűd, talán lehetett volna szűkebbre venni ezeket a kereteket: egy ilyen vállalkozás egyik legfőbb veszélye a széttagolódás, hogy a „projektbe” bevont 27 szerző megy a megszokott útján, a „maga” témáját fejtegeti, s az egyes tanulmányoknak csak annyi közük van egymáshoz, hogy egy kötetbe fűzték őket. Bár, tegyük hozzá, ez utóbbi sem volna okvetlenül kevés, de ezen túl sikerült azt is elérni, hogy néhány kérdés tárgyalásakor több tanulmány is egymásnak adogassa a hangot. Ilyen például „a nemzet és az ideológiai-politikai megosztottság”, illetve „a határon túli magyarok és a migráció” kérdésköre is.

A kötet több tanulmánya is foglalkozik a politikai tagoltság és a „nemzeti kérdés” összefüggéseivel. Nem csoda, hiszen „vázválasztóról” van szó, szinte ez „az egyetlen kérdés, amelyben szisztematikusan elkülönül a jobboldal a baloldaltól” (Kántor Zoltán, 161. old.). A szerzők általában abban is egyetértenek, hogy „a »nemzeti verseny« a jobboldal nyerte” (Kántor Zoltán, 145. old.); hogy a „magyarságpolitika” terepén eddig a jobboldal kezdeményezett, a baloldal csak reagált (Feischmidt Margit, 47. old.). Még a legoptimistábbak is csak arra tudták felhívni a figyelmet, hogy ez nem törvényszerű, s a baloldal „nem indul rossz pozícióból”, ha definiálni akarja a „nemzethez”, a „magyarsághoz” való viszonyát (Egry Gábor, 61. old.; Tamás Pál, 338. old.). „Miért nem lehet, hogy a baloldal is kezdeményezzen? – kérdezte fejezetcímként is kiemelve Feischmidt Margit. – „És azt mondja, hogy Magyarország számára nem a magyarság, a magyar nemzet államhatárokon kívül rekedt értékeinek, örökségének, hagyományainak megőrzése a cél, hanem [...] megőrzendő és értékes adottságnak deklarálja a Kárpát-medence multietnikus kulturális szisztémáit, támogassa azok stabilitását és hosszú távú fennmaradását.” (47. old.)

Miért nem? Erre nézve a kötetben több lehetséges magyarázatot is olvashatunk. Például, mert nem lenne politikai értelemben kifizetődő: a magyarországi többség ugyanis kisebb jelentőséget tulajdonít a

„nemzeti kérdésnek”, mint ahogy azt a politikai elit hiszi, vagy el meri ismerni; akiknek pedig fontos, azok nagy többségükben jobboldali törzsszavazók. A nemzeti kérdés a baloldalnak nem annyira a szavazatszerzés, mint inkább önazonossága szempontjából lehet jelentős. A 2006 szeptemberének végén „forradalmi” szerepeket próbálgató jobboldaliak számára talán meglepően Egry Gábor (*Nemzet és baloldal a rendszerváltás után*) azt állítja, hogy a nemzeti kérdést a baloldal felszabadítása érdekében kell újra megvitatni, s „a baloldalt mint közösséget is be kell emelniük a tágon értelmezett nemzet keretei közé. Egyfajta emancipációs küzdelemlről van szó, hiszen a baloldalt ellenfelei eddig soha sem fogadták el partnernek és a nemzet részének.” (61. old.)

Több szerző nemcsak elemezte a politikai megosztottságot, hanem demonstrálta is elkötelezettségét az egyik tábor, nevezetesen a baloldal mellett. Ez a megközelítés egy lehatároltabb, ugyanakkor konkrétabb felhasználói, befogadói közeget implikál, mint a *Mi a magyar?* esszéi. Sőt Tamás Pál a bevezető első mondatában még szűkebb befogadói közegről írt: a kormányzatról. „Elméletileg megalapozott tennivalók könyvét akarjuk összeállítani a nemzetről a kormányzat – a jelenlegi és a következők – számára.” (8. old.) Talán nem ártott volna erősebb szkepszis azzal kapcsolatban, hogy szakmai anyagok – legyenek mégoly megalapozottak – mennyire befolyásolhatják a kormányzati (vagy ellenzéki) politikát. Elrettentő példának ott lehetnek a közgazdászok: Voszka Éva 1990-ben az éppen akkor lezárult korszak gazdaságirányításáról írta, hogy ez *nem* a „nem tudják, de teszik” rendszere – itt ugyanis a cselekvők *tudták, tudják*, mennyire zsákutcás rendszerré állnak össze cselekvéseik, *mégis tették, teszik* a mindennapi politikai-társadalmi-egzisztenciális kényszerek és (alternatívátlan kényszernek hitt) beidegződések hatására.⁹ Azt hiszem, az „elkúrtuk”-botrány is mutatja, hogy általános összefüggésről van szó. Ha a politikai elit ennyire nyitott szemmel vezette el az ország gazdaságát jelenlegi kockázatos állapotába, noha a legnevesebb közgazdászok évek óta kongatták a vészharangot, akkor igazán kétséges, hogy mennyire képesek *elemzések* befolyásolni példának okáért a „nemzetpolitikát” – függetlenül azok színvonalától vagy az elemzők politikai kötődésétől.

Egyetlen, önmagában nem túl jelentős, de szimbolikus példa: még a baloldal jelenlegi vezetője is több alkalommal eltizenötmillióta magát, miközben nyilván nem csak a demográfusok tudják, hogy ez „önálatás”, hiszen „a Magyarországgal határos országokban a magyar lakosság száma 2,7 milliőről 2,4 millióra fogyatkozott” (Szegedy-Maszák Mihály, *Mi a magyar?*, 261. old.). Akkor vajon miért használja a baloldali politikai elit is a „tizenötmillió magyar” toposztát? Úgy érzik, felesleges lenne a valós számokkal provokálni a jobboldalt? Vagy mégiscsak igazi tájékoztatatlanságból? Esetleg szimpla felületességből?

Nemhogy elemzések, de még az ideológiák vagy egyes politikusok attitűdjei, kifejezett szándékai is

csak részben határozzák meg a „nemzetpolitikát”. Bárdi Nándor kitűnő elemzése (*Stratégiai törvonak a budapesti magyarságpolitikában*) a határon túli magyarsággal kapcsolatos politikáról állapította meg: a „magyarság-politikát” „sokszereplős intézményrendszer” alakítja, ahol az energia javát hatásköri vilongások emésztik fel, ahol hiányzik a tudományos és személyi háttér, s ahol a kormányzati apparátus nagy része közömbös a kérdés iránt, és nehezen motiválható (139–142. old.). Kántor Zoltán szerint „a magyarországi lakosság jelentős része természetesnek tekinti, hogy a magyar állam támogassa a határon túli magyarokat, viszont ennek van egy pszichológiai limitje. Meglátásom szerint ez a limit közel van az Orbán-kormány idején intézményesült finanszírozási szinthez.” (146. old.)

Tamás Pál innen továbbblpve azt emeli ki, hogy „a ’90-es évekhez képest nőnek azok a források, amelyeket az ottani többségi politika fordít a saját kisebbségeire, ebből következően a magyar kisebbségi elitek játéktere Budapesttel szemben nő. Például Romániában egyes adatok szerint bukaresti állami alapítványi forrásokból máris annyi támogatás jut a magyar közösségeknek, mint a budapestiekből.” (329. old.) Érdekes gondolat, érdemes lett volna a kötet számára külön elemzést kérni erről valakitől – hátha a romániai vagy szlovákiai „magyarpénzek” ugyanolyan átláthatatlan, koncepciótlan és nem hatékonyon elosztott pénzek, mint a magyarországi „romaprogramok” forrásai? Esetleg, továbbra is élve a párhuzammal: azokhoz hasonlóan esetleg részben csak „átcímkezett” tételek a költségvetésből? (Zolnay János: *A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása*)

Tamás Pál egy másik gondolata azonban különösebb bizonyítás nélkül is belátható: ahogy erősödik a gazdaság, nő az életszínvonal a szóban forgó országokban, úgy ér relatíve egyre kevesebbet a magyar kormányzati támogatás, amelynek összegét még egy esetleges jobboldali kormányzat sem tudná lényeges mértékben növelni. S végül még egy szempont: egyre nagyobb a határon túli magyar elit saját gazdasági ereje – ezt a kérdést a kötet egyes tanulmányai pedzegették, de senki sem elemzte alaposabban. Igaz, a magyarországi politikai elit különböző csoportjainak gazdasági hátteréről sem született még mérvadónak tekinthető elemzés (nyilván működik a potenciális elemzők életosztöne).

Kitűnő összefoglalást nyújt a nemzeti identitás különböző történelemtudományi felfogásairól Gyáni Gábor (*Nemzeti identitás – identitáspolitika a történeész*

9 ■ Voszka Éva: *Hármasút. Kormányzati felfogások a gazdaságpolitikáról és az irányításról*. Pénzügykutató Rt., Bp., 1990.

10 ■ „Nem említjük gyakran [kiemelés tőlem – D. Cs.], de tény, hogy a magyarság történelme során hosszú időn keresztül betagozódott... különböző nagy, többnemzetiségű birodalmakba (pl. Török, Habsburg, Szovjet)...” (29. old.) – ez komoly?

11 ■ Lásd pl. ugyanebben a kötetben: 206. old.

12 ■ Csak a példa kedvéért, két gyűjtemény: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar-román, magyar-cigány kapcsolatokról*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 1996.; Bakó Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Bp., 2003.

látószögéből). Itt jelent meg a legkidolgozottabb formában a kötet több más szerzője által is említett konstruktivista felfogás, magyarán, hogy a mai értelemben vett nemzet – minden fontos középkori előzménye ellenére – újkori képződmény, Magyarországon pedig alapvetően a XIX. század fejleményeihez köthető. Örültem, hogy Gyáni – Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawm és mások ismertetése mellett – ezen konstruktivizmus előfutáraként megemlítette Szűcs Jenőt is. A neves történész ugyanis – az általa oly tisztelt Bibó Istvánhoz hasonlóan – a 15–20 évvel ezelőtti népszerűség-dagályához képest napjainkban kezd szinte feledésbe merülni.

Kiss Paszkál tanulmánya (*Nemzeti identitás és EU-integráció: problémák, kihívások*) bevezetőjében azt ígéri, hogy egy „hároméves, most záruló nemzetközi kutatásra” és az ELTE Pszichológiai Intézetében felhalmozódott, „nemzeti sztereotípiákkal, nemzeti identitással kapcsolatos évtizedes kutatási eredményekre” épít majd (28. old.). A cikk legnagyobb része azonban csak üres általánosságokat tartalmaz,¹⁰ valódi kutatási eredmények vagy akár csak egyetlen hivatkozás nélkül. Még a „Magyarság és európaiság a közgondolkodásban – az adatok tükrében [kiemelés tőlem – D. Cs.]” alcímű részletben sincs egyetlen adat sem, de még konkrétan tekinthető példa is alig. „A magyarok nagymértékben azonosulnak a nemzettel (inkább, mint a régióval vagy helységgel, amelyben élnek). Az EU-t pedig, a mi eredményeink alapján, már a csatlakozás előtt is saját csoportnak (vonatkoztatási csoportnak) tekintik. [...] Más európai kategóriák (európai emberek és közép-kelet-európaiak) nem bizonyultak nagyon vonzóknak” (32. old.) – szakmai elvakultság a részemről, hogy hiányolom az alátámasztást? Vagy: „A kisebbségi csoportokat (belső másik) kedvezőbben ítélik meg, mint a távoli külső csoportokat [kiemelés az eredetiben – D. Cs.]” (uo.). Ha valóban így találták, akkor ez szenzációs eredmény, mert tudtommal, valahányszor együtt mérték, a magyar közvélemény többsége mindig elutasítóbb volt a hazai cigányokkal, mint bármilyen külső csoporttal szemben.¹¹ Erről szívesebben olvastam volna többet és konkrétabbat, akárcsak arról, hogy az elit jellemzője a „szkepticizmus, és [a] nyitottság az emberek (külső csoportok) és általában a változás iránt. Az elit magát a nemzetet is kritikusan értékeli.” (33. old.)

Kitűnő néprajzi-antropológiai tanulmányok írták le az elmúlt években, hogyan élnek meg például az erdélyi emberek a saját nemzeti identitásukat és a környezetükben élőkét.¹² A jelen kötetben azonban a néprajzi gondolkodást Hoppál Mihály képviseli, akinek „stratégiai jegyzeteit” össze lehet foglalni két azonosításban és ellentétükben: „lokális” = „jó”, illetve „hagyomány” = „jó”, míg „globális” vagy „változás” = „rossz”. „Korábban a kulturális változások szerepét és jelentőségét mértéktelenül túlhangsúlyozták, de mára az úgynevezett »forradalmi változások«-ról kiderült, hogy alig hoztak többet az évszázados kultúrák emlékeinek esztelen elpusztításánál. Mégis az eredeti

»népi« rendszer mint egész túlélte a messianisztikus újat-akarást és a diktátorok bukása után tovább építkeznek a régi hagyományok romjain. [...] A helyi kultúrák – s a nemzeti kultúrák globális nézőpontból végső soron szintén lokális kultúráknak tekinthetők [kiemelések tőlem – D. Cs.] – sikeresen kidolgozták a lakóhelyhez, a közvetlen környezethez tartozás érzését. Ez a lokális identitás jelenti elsősorban a környezet tisztelését, az ahhoz való közvetlen függő-óvó ragaszkodást (sokszor ez mítoszok, helyi mondák, természeti védőszellemek formájában fejeződik ki). [...] A helyi közösségek évszázados létükkel bizonyították képességüket, hogy alkalmazkodni tudnak környezetükhöz mind ökológiai, mind pedig társadalmi értelemben, vagyis hogy a szomszédos népcsoportok képesek egymás mellett élni, megőrizve kulturális arculatukat. Nincs szükség tehát világmegváltó, s közben a hagyományokat romboló tervekre.” (72–73. old.)

Tudtommal a lokális közösségek – amelyek közé én nem sorolnék többmillió, esetleg több százmillió csoportot – tagjai is igen gyakran irtották egymást vagy rombolták le saját szociológiai alapjaikat, miközben „világmegváltó diktátorok” igen gyakran támaszkodtak rémuralmukat igazoló lokális hagyományokra is. De valószínűleg kár ilyen stílusban érvelnem, egyáltalán, kár érvelnem, Hoppál Mihály ugyanis – bármilyen zavarba ejtő ez egy hangsúlyozottan társadalomtudományos kötet kontextusában – szintiszta mitológiát épített. Jól példázzák ezt írásának utolsó mondatai: „A kulturális imperializmus a globalizmus technikája, melyből a kivezető út, a lokális/regionális kulturális autonómia megvalósítása lehet. Ez pedig a multikulturális együttélés modellje kell, hogy legyen, melyet annak idején szülővárosomban (Kassán, de Pozsonyban, Szabadkán és Szászrégenben is) kitűnően megvalósítottak a XX. század első felében [kiemelés tőlem – D. Cs.] őseink azáltal, hogy több nyelven beszéltek és békésen éltek egymás mellett a különféle nemzetiségű polgárok.” (76. old.)

A határon túli magyarokkal kapcsolatban Kovács András „álságos helyzetről” írt (*A magyarországi bevándorlás-politika problémái*). Írása alapján fogalmazhatunk úgy is, hogy a magyar politikai elit – pártállásától függetlenül – igazi csapdahelyzetbe került, amelyből nincs jó kiút. Abban ugyanis politikai konszenzus van, hogy a határon túli magyarok jogosultak a magyarországiak támogatására; azt viszont kevesen merik bevallani, hogy a különböző támogatási formák egészében nézve növelik az „anyaország” elszívó hatását is, s így hozzájárulnak a határon túli magyar közösségek elsorvadásához. Márpedig ezen csoportok demográfiai helyzete amúgy sem könnyű: születési mutatóik mind saját országuk, mind Magyarország átlagánál is alacsonyabbak, a vegyes házasságokból születők leggyakrabban a többségi identitást választják (érdemes lett volt szereznia a kötetbe erről is tanulmányt), s ehhez járul még a kivándorlás magas aránya (Magyarországra

vagy harmadik országba). A szívó hatást csak növeli, hogy Magyarországon is demográfiai deficit van, a társadalom mind jobban elöregszik, a nem magyar etnikumú bevándorlás szintje pedig továbbra is alacsonyabb, mint átlagosan az (régi) uniós államokban.

De facto tehát létezik a környező országok magyarjainak bevándorlását ösztönző bevándorláspolitikai, ami azonban egyrészt nyilvánosan nem hirdethető, másrészt „nemcsak morális szempontból, hanem gyakorlati okokból sem kivitelezhető” (313. old.). Ezen közösségek demográfiai és egészségügyi mutatói ugyanis még a hazai átlagnál is rosszabbak, ráadásul ahhoz, hogy az ország lélekszámát legalább szinten tartsák, hangozzék bármilyen durván is, kevesen vannak (Kováts becslése szerint, ha a jelenlegi születési arányszámok fennmaradásával számolunk, akkor ahhoz, hogy 2050-ben is 10 millió legyen az ország lakossága, évente átlagosan negyvenezres bevándorlási többlet szükséges. [312. old.])

Akkor már vegyük sorra valamennyi lehetőséget: Bárdi Nándor szerint létezik „egy eddig nyíltan senki által és sehol nyíltan nem vállalt fölfogás is” (126. old.), amely szerint ezek az önműködő migrációs folyamatok mintegy maguktól „megoldják” az egész kisebbségi problematikát. Túl azon, hogy nem véletlenül nem képviselte senki ezt a politikát, Habclicsek László előrejelzése szerint 2021-re a határainkon túl élő magyarság létszáma hozzávetőleg az 1991-es értékek 70 százalékára fog csökkenni,¹³ ami kétségtől drasztikus csökkenés, de még nem „eltűnés”. „Eltűnéssel” – ismétlem: a jelenlegi tendenciák fennmaradása esetén – sok évtizedes távlatban lehet számolni, márpedig a politikai elit csak négy, legfeljebb nyolc évre képes előre gondolkodni.

Ez az egyik szál, amely mentén a romák befűzhető a gondolatmenetbe. Hangsúlyoznám, hogy nem a legfontosabb szál, de tény, hogy az általános demográfiai visszaesés régiójában a cigányok születési arányszámai kimagaslóan jók, s így a diákkorú és a munkaképes lakosság mind jelentősebb hányada kerül majd ki a romák köréből. Hosszú, de talán már középtávon is ez a helyzet jelentheti a romák nagy esélyét; rövid távon azonban nem mutatkozik javulás. A cigányság számának növekedésében ugyanis nem reményt, hanem fenyegetést lát az előítéletes többség – azaz, bármilyen lehangoló megállapítani, a Magyarországon élő emberek többsége (Erős Ferenc – Fábíán Zoltán: *Cigányellenesség Magyarországon*). „A nemzet és a romák” kérdésében ugyanis a legfontosabb mozzanatot nem a demográfiai tényezők jelentik, hanem hogy az előítéletek (vagyis a többség többsége) nem tekintik a nemzet részének cigány vagy cigánynak tartott honfitársaikat. Akárhogy fogják is fel a nemzetet.

„Nagyon leegyszerűsítve [...] amennyiben valaki az »etnikulturális nemzetben« gondolkodik, úgy a határon túli magyarok a magyar nemzethez tartoznak, míg a magyarországi kisebbségek nem. Amennyiben pedig valaki a politikai nemzetben gondolkodik, úgy a magyarországi kisebbségek a magyar nemzet részei,

a határon túli magyarok pedig nem” – fogalmaz Kántor Zoltán, majd a következő bekezdésben azt is leszögezi: „A magyar állam kultúrnemzeti politikát folytat.” (149. old.) Tegyük azonban hozzá: kultúr- nemzeti politikát a határon túli magyar kisebbségekkel való viszonyban. Akármilyen kormány van ugyanis hatalmon, intézkedéseinek jelentős része, feltehetően nagy többsége szükségszerűen a „politikai nemzetre” vonatkozik. S bár logikailag bármennyire kizárja is egymást a két „tisztá” felfogás, véleményem szerint a közvéleményben, időnként az egyes emberekben is keverednek, s a szituációtól függően „aktivizálódik” hol az egyik, hol a másik megközelítés.

A politikai nemzetfelfogás jegyében több mint két évszázada nyíltan megfogalmazott követelmény a cigányok asszimilálódása, s ezáltal eltűnése. Túl azon, hogy mit tartunk morálisan erről a próbálkozásról, a feszültségeket a végletekig fokozza, hogy *ugyanakkor* a magyar többségi társadalom és intézményei a gyakorlat szintjén folyamatosan gátolták is az asszimilációt, s még a legsikeresebben „beilleszkedett” romák „cigányságát is sokáig számon tartották”.¹⁴ Az etnikulturális nemzetfelfogás logikája szerint pedig legalább a magukat magyarnak valló romungrókat¹⁵ magyarnak kellene tartani, de az igen elterjedt „magyarok”–, „cigányok” szembeállítás (és a diszkrimináció számtalan példája) nem erről árulkodik. A kötet egyik, már idézett tanulmánya szerint a megkérdezett többségiék négyötöde értett egyet azzal az állítással, hogy „A cigányokat rá kell szoktatni arra, hogy ugyanúgy éljenek, mint a magyarok” – Erős Ferenc és Fábíán Zoltán egyértelműen asszimiláló attitűdként értelmezte ezt a választ. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben *ugyan ezen megkérdezettek* kétharmada-háromnegyede egyetértett ezzel az állítással is: „A cigányok ne akarjanak úgy lenni, mintha nem lennének cigányok.” (211. old.)

Önmagában ez a fenti adat még nem elég bizonyíték, de megkockáztatom: *bármelyik* nemzetfelfogásról van is szó, a többség többsége hajlamos azt úgy értelmezni, hogy a romákat – értve ezen „a nem cigány környezetük által cigánynak tartott embereket” – ki-rekessze belőle. S ez nemzetkarakterünk olyan nyomozható vonására utal, amely nem „csak” a cigányoknak rossz, hanem mindannyiunknak. □

13 ■ Habclicsek László – Tóth Pál Péter – Veres Valér: *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása, 1991–2021*. KSH Népszégtudományi Kutató Intézet, Bp., 2005. 96. old.

14 ■ Egy 1979-es vizsgálatban a megkérdezettek 44%-a tartotta cigánynak azt a személyt, „aki nem cigány házastársával nem cigány környezetben él és akiről a környezetében senki sem tudja, hogy a szülei cigányok voltak”; 48%-uk pedig „az asszonyt, akinek a szülei cigányok voltak, ő maga férjével és három gyermekével egy nagyközségben családi házban lakik és a községi iskolában tanítónő” (Hann Endre – Tomka Miklós – Pártos Ferenc: *A közvélemény a cigányokról*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1979, 19. old.)

15 ■ Már az 1893-as országos cigányvizsgálat szerint is, a *jelenlegi* országhatárok között élő romák 79,5%-a magyar anyanyelvű volt (Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Bp., 2004.